

ДОСВІД ПОЛЬСЬКИХ НАУКОВЦІВ У ВИЯВЛЕННІ ДИТЯЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ

Необхідність створення умов, які задовольнятимуть освітні запити обдарованих дітей, викликатимуть відчуття успіху та потреби, підкреслено в публікаціях багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних науковців.

Учені наголошують, що основною проблемою сучасної школи є слабе розпізнавання вчителями як інтелектуальних можливостей, так і вже розвинутих здібностей і таланту учнів. У психолого-педагогічній літературі підкреслено, що своєчасне виявлення інтелектуальних здібностей є ключем, що відкриває дитині двері до успіху в дорослому житті. Сьогодні твердження, що геній сам прокладе собі шлях, втратило свій сенс і значущість.

Застосування ефективних методів виявлення здібностей є першим кроком у процесі ідентифікації обдарованих учнів, а наступний – визначення подальших дій у розвитку їх потенціалу. Складність останнього завдання, на думку Л. Портер, зумовлена декількома причинами: по-перше, існуванням двох відмінних підходів до кількості обдарованих осіб: консервативний охоплює лише 3,5% обдарованих учнів, ліберальний – 15–20%; по-друге, розглядом здібностей як групи певних рис і властивостей людини; по-третє, сконцентрованістю уваги науковців на потенціалі, схильностях, можливостях дитини [6, с. 118].

Мета статті – розкрити традиційні способи виявлення обдарованих учнів у Польщі.

Американська вчена С. Рімм підкреслює, що дослідники не в змозі об'єктивно оцінити досягнення дитини, завжди трапляються помилки [6, с. 119]. На думку А. Таненбаума, існує два види помилок в оцінці здібностей дитини:

1) “фальшивий позитив”, пов’язаний з переконанням про особливі інтелектуальні можливості дитини, яке іноді призводить до їх переоцінювання, а результатом стає неефективна діяльність учителя [6, с. 119];

2) “фальшиве заперечення” – неврахування спеціальних інтелектуальних потреб дитини, недооцінювання її високого потенціалу. Результатом цієї помилки є неефективна діяльність вихованців. На думку польської дослідниці І. Чая-Худиби, обидва різновиди помилок виникають через неточність визначення поняття “здібність”.

Американською дослідницею Л. Портер проаналізовано багато досліджень з проблеми здібностей і на їх основі виокремлено вісім класів визначень здібностей і таланту:

1. Ототожнення здібностей з інтелектом, що виражається у формі коефіцієнта інтелекту. Останнім часом особливо гострої критики зазнали традиційні підходи до ідентифікації здібностей учнів, які ігнорують їх досягнення в інших сферах діяльності, крім академічного; не враховують творчість і динаміку розвитку людини, різномірність культур та умови се-

редовища. У багатьох дослідженнях підкреслено, що рівень інтелекту є не єдиним показником загальних здібностей (Р. Стенберг, Е. Нецка).

2. Ототожнення здібностей з інтелектом як багатовимірної людської особливості (модель здібностей Дж. Гілфорда, Г. Гарднера, Р. Стенберга).

3. Розгляд здібностей в аспекті метапізнавальних навичок. Відомо, що обдаровані діти навчаються краще, швидше опановують навчальний матеріал, оскільки застосовують метапізнавальні навички у вирішенні проблем, запам'ятовуванні інформації, свідомому та раціональному виборі матеріалу.

4. Розгляд здібностей з урахуванням якісних різниць перероблення інформації. Особливістю обдарованої дитини є її емоційна вразливість, яка виявляється у вирішенні проблем. Однак завдяки високій мотивації ця категорія дітей може краще їх структурувати та спрощувати їх складність.

5. Розгляд здібностей у творчому аспекті. Американський дослідник Дж. Рензулі наполягає, що всі обдаровані діти володіють творчими здібностями. Однак, на думку інших учених, наприклад, Р. Стенберга, творчість є частиною здібностей.

6. Розгляд здібностей як реалізаційної властивості, тобто визначення здібностей по факту. На думку М. Станковскі, здібності притаманні дорослим людям, оскільки визначено, що вони є рисою вже зрілої людини, яка сприяє досягненню успіху в суспільному і професійному житті.

7. Ототожнення здібностей з талантом. Це простежується в публікаціях багатьох науковців. Цієї думки дотримується А. Танненбаум, натомість, Ф. Ганьє вважає, що талант є проявом здібностей. Інші дослідники підкреслюють суттєву відмінність між цими поняттями, стверджуючи, що здібності – це внутрішні можливості, а талант є вже розвинутою здібністю, яка виявляється в щоденному існуванні.

8. Історичний і культурний підходи до визначення здібностей. Науковцями доведено, що дефініція поняття “здібності” залежить від цінностей, які є значущими в певній суспільній групі, культурі. Наприклад, аборигени поцінують такі людські здібності, як: зцілення, полювання, уміння розповідати історії, натомість в інших культурах ці вміння не становлять жодної вартості [6, с. 120].

Отже, у зв'язку із численними теоріями й концепціями обдарованості в науковій літературі можна знайти багато засобів виміру здібностей, у тому числі творчих. У психологічних дослідженнях домінує теоретичний підхід, у якому головним є знання типу *episteme* – достовірні знання, натомість у педагогіці переважає практична модель – орієнтована на знання типу *techne* – уміння, мистецтво, що протистоять творчості природи [6, с. 121].

Як свідчить практика, більшість батьків дуже рідко погоджується на ідентифікацію здібностей дитини через необ'єктивність методів, хоча усвідомлюють, що виявлення здібностей має велике значення як для самої дитини, так і для суспільства (А. Танненбаум, Дж. Галлахер, Е. Віечур).

Виявлення потенціалу дитини є процесом складним та довготривалим, оскільки вимагає від учителя глибоких педагогічних і психологічних знань.

Як зазначає польська дослідниця І. Чая-Худиба, у сучасних дослідженнях здібностей дитини простежуються два взаємодоповнювальні підходи: психометричний – номотетичний (описує відносини між окремими показниками здібностей із застосуванням кількісних досліджень) і пізнавальний – ідеографічний (поглиблення знань на тему розвитку певних здібностей, сконцентрованих на якісному описі рис) [2, с. 40].

У теорії Г. Гарднера відображено номотетичний підхід. Вимір здібностей – завдання складне, оскільки не дає змоги точно виміряти розумові риси й талант, а оцінювання їх рівня тісно пов'язано із суб'єктивними чинниками. При прогнозуванні дитячих здібностей (з метою визначення подальших напрямів навчання та майбутніх перспектив) учитель концентрує увагу не лише на суб'єктивних факторах, а й на чинниках середовища.

Ці положення ще раз підтверджують думку багатьох науковців, що не існує єдиних методів виявлення обдарованої особистості [2, с. 38].

У педагогічній та психологічній практиці застосовуються найчастіше такі:

- тести вимірювання рівня інтелекту, шкільних досягнень та творчого мислення;
- конкурси та олімпіади;
- методи спостереження: анкети та особливості поведінки обдарованих учнів;
- аналіз продуктів дитини (малюнки, витвори).

1. Визначення рівня інтелекту за допомогою стандартних тестів. Коефіцієнт інтелекту вище ніж 130 більшість дослідників вважає ознакою обдарованості. Рівень інтелекту є одним з найважливіших чинників, який сприяє отриманню високих оцінок.

Серед тестів інтелекту найпопулярнішими й часто використовуваними в діагностичній практиці обдарованих учнів у польських школах є:

Тести, що визначають вербальні здібності дитини:

Шкала інтелекту Стенфорд-Біне (вдосконалена Л. Терменом і М. Меррілл) – призначена для дослідження здібностей дітей віком від двох років; вимірює загальний інтелект: мовні здібності, розуміння загальної інформації, пам'ять, зорове сприйняття. Ця шкала застосовується для вимірювання шкільних досягнень, однак не вказує інших типів здібностей дитини, не визначає її слабких та сильних сторін в іншій діяльності, ніж інтелектуальній.

Шкала інтелекту Векслера (автор Д. Векслер) – призначена для дітей 6–16 років. Вимірює загальний інтелект та його складники: вербальний та невербальний інтелект. Тест Векслера складається з 11 окремих субтестів, які поділені на дві групи: 6 – вербальних і 5 – невербальних. До вербальних належать: субтести загальної інформації, загального розуміння, знаходження схожостей, арифметичний, повторення цифр, словниковий. До невербальних субтестів входять: шифрування, знаходження відсутніх деталей у картині, лабіринти, складання фігур. Хоча ця шкала надає якіснішу характеристику, ніж шкала Біне, що вказує на профіль здібностей дитини,

все ж таки вона сконцентрована на інтелектуальних здібностях та на таких рисах досліджуваного, як витривалість і мотивація.

Тести, що визначають невербальні здібності:

Колумбійська шкала розумової зрілості. Це невербальний тест, що застосовується для оцінювання рівня психічної зрілості дитини та визначає “здатність дитини до міркувань”. З огляду на невербальний характер завдань цей тест застосовується для дітей з вадами здоров’я.

Міжнародна шкала для оцінювання виконавчих функцій Р. Лейтера. Ця шкала є виміром загального інтелекту, що розуміється як здатність до навчання. Завдання цього тесту вимагають від дитини зорового аналізу та синтезу, індуктивного розуміння й пам’яті. Варто зазначити, що ця шкала найчастіше застосовується для досліджень дітей з проблемами слуху.

Тест Матриць Равена (кольоровий) – слугує для визначення загального інтелекту. При виконанні завдань дитина має проаналізувати структуру цього зразка, виявити характер зв’язків між елементами, визначити відсутній елемент та обрати той, що підходить. Самі серії побудовані за різними принципами. Цей тест застосовується часто при дослідженні занедбаних дітей, що мають труднощі в суспільстві, та з патологією.

Тест малюнка людини (Ф. Гуденафа-Харріса) досліджує основні пізнавальні процеси. Результати тесту свідчать про рівень засвоєння дитиною понять, процесів спостереження, абстрагування, узагальнення.

Діагностика інтелектуальних можливостей – тест, сконструйований Ф. Матчаком на основі теорії Ж. Піаже. Він слугує для визначення загального інтелектуального рівня: розумових можливостей дітей віком від 6 і до закінчення школи – на основі швидкості виконання конкретних або формальних (для дорослих) операцій; оцінювання рівня операційного мислення.

Представлені тести відіграють важливу роль при діагностиці дітей зі специфічними освітніми потребами, особливо з низьким рівнем інтелекту. Як зазначає І. Чая-Худиба, при діагностиці обдарованих дітей і дітей з високим рівнем здібностей ці тести є менш придатними [2, с. 41].

Більшість представлених тестів застосовується в так званих стандартних умовах: у школі під час занять, у діагностичному кабінеті, у психолого-діагностичному центрі. Звідси випливають часті нарікання на неадекватність завдань тестів ситуаціям, які виникають у житті, оскільки побудовані за принципами одного алгоритму. Штучно придумані завдання, їх відірваність від дійсності можуть призвести до подвійних наслідків: з одного боку, діти, які отримують у тестах високі результати, не можуть дати собі ради в природних ситуаціях (соціальний пресинг, емоційні чинники), з іншого – часто середні результати академічних здібностей має особа з високими досягненнями в якійсь певній діяльності [2, с. 41].

2. Результати показників знань і тестів компетенції. Перевагою цього типу методів є універсальність їх застосування, а недоліком – маленький діапазон. Цей тест застосовується для ідентифікації обдарованих дітей у 15 європейських країнах. Однак, як свідчить практика, вони не визначають здібності позапрограчним матеріалом.

3. Тести творчості. Психологічні дослідження над творчістю сконцентровані в більшості випадків на інтелекті, пов'язаному з творчим мисленням. Ці тести визначають: плинність, гнучкість, оригінальність творчого мислення.

На думку А. Джонсона, творчі задатки дитини, виміряні за допомогою тестів, є дійсними показниками майбутніх творчих досягнень, але лише стосовно тих дітей, які мають дуже високі результати в цих тестах. Натомість, низькі результати в творчих тестах не завжди підтверджуються, оскільки, наприклад, маленька дитини не завжди охоче виконує їх. Як підтверджують дослідження А. Джонсона, Дж. Бабаєва, в процесі збирання інформації на тему творчих здібностей необхідно звертати увагу на особисте ставлення дитини до виконання запропонованих їй завдань.

Для виявлення творчих здібностей дослідники виокремлюють понад 200 видів тестів. Майже всі вони стосуються оцінки витвору учня, його творчого мислення та особистісних чинників (біографія). Найпопулярнішими тестами творчості в Польщі є тести Єллена – Урбана (на основі тестів Дж. Гілфорда) та тести на конвергентне мислення (на основі тестів Медніка). Оцінка творчих здібностей свідчить про досконалість, унікальність, цінність та незвичайність дитини [2, с. 41].

4. Конкурси – особливо важливі при ідентифікації спеціальних здібностей.

Важливе значення має рівень проведення конкурсу, загальний рівень знань учасників, їх вік, компетентність членів журі (рівень професіоналізму та досвід). При організації конкурсу для дітей з особливими освітніми проблемами особливу роль відіграє мотивація, оскільки вона може мати подвійний ефект: сприяти передчасному суперництву, що негативно впливає на стосунки між дітьми, та позитивний, оскільки змушує дитину чекати винагороди, що є дуже важливим у процесі творіння.

5. Спостереження. Цей метод є дуже ефективним і водночас важким засобом здобування інформації про дитину. Він надає можливість зібрати інформацію про здібності дитини як у природному середовищі, так і під час виконання спонтанних завдань або спеціально запропонованих дорослими. Життєвою практикою доведено, що спостереження за дитиною необхідно розпочинати якомога раніше. Воно може бути проведене родиною, вчителями, експертами або однолітками учня.

Визнання здібностей батьками. Аналіз літератури свідчить, що завдяки щоденному спілкуванню з дітьми, спостереженню за їх успіхами та поразками батьки є першим важливим джерелом інформації про сильні та слабкі сторони розвитку дитини (Д. Фельдхузен, Ш. Баска, Д. Робінсон, Л. Сільверман, Л. Портер). Дослідження доводять, що у 76% випадках батьки правильно виявляють здібності дитини, тоді як коефіцієнт виявлення здібностей учителями дорівнює 22%. Деякі дослідження вказують, що батьки не завжди з бажанням визнають, що їх дитина є обдарованою, свідомо не зважаючи на таланти або недооцінюючи їх, оскільки не бажають розчаруватися в майбутньому. Цікавим є також той факт, що чим вища освіта батьків, тим більше вони недооцінюють можливості своїх дітей [5, с. 46].

Варто також зазначити, що батьківські спостереження не позбавлені небезпеки. По-перше, багато з них з підозрою ставляться до проблеми ідентифікації здібностей, оскільки не вірять в об'єктивність і ретельність методів; по-друге, саме батьки часто ігнорують здібності, особливо в тих випадках, коли вони не ціняться в цій культурі або соціальній групі; по-третє, не будучи спеціалістами в галузі обдарованості, батьки не можуть оцінити рівень та вид здібностей. Причиною батьківського табу обдарованим дітям виділятися в групі однолітків є страх за їх емоційний стан. Тому досить часто діти залишаються надані самі собі, і лише щасливий випадок може змінити долю дитини.

Практикою доведено, що батьки, які зазвичай у житті керуються емоціями, не можуть адекватно оцінити здібності власної дитини. Тому дуже важливою є співпраця зі спеціалістами, насамперед, з учителями.

Визнання вчителя. Як уже зазначалося вище, точність учительської діагностики здібностей дитини дорівнює 22% (нижча для молодших дітей, вища для старших). Такий низький відсоток польські дослідники пов'язують з недостатніми знаннями про здібності, браком віри у власні діагностичні можливості, оскільки більша частина вчителів не є спеціалістами в цій сфері, відсутністю часу, страхом за надані надії батькам та дітям. Також причини приховані у стереотипності мислення про здібності в академічному розумінні, оцінці вчителем інтелекту дитини, відсутності можливостей визначення творчих здібностей. Помилкою є також переконання суспільства, що рівень інтелекту є найкращим виміром, ніж результати спостережень учителя.

Однак учительські спостереження мають позитивне значення, оскільки надають можливість спостерігати поведінку дитини в різних навчально-виховних ситуаціях.

Визнання експерта. Залежить від його рівня професіоналізму та досвіду. Дуже важко знайти професіонала у своїй діяльності.

Визнання групою ровесників. Може мати як позитивні наслідки – визнання учня як візитки класу, так і негативні – ізолювання через завищену увагу вчителя або звичайні заздрощі. Визнання однолітками є малоїмовірним, оскільки діти часто називають своїх друзів або осіб, яких найбільше любляють у класі.

6. Листи рис обдарованої особистості та анкети. Розроблені й створені фахівцями спеціальні листи з рисами обдарованої особистості можуть надати допомогу як батькам, так і вчителям. Це простий метод, який є додатковою верифікацією інтуїції дорослих та стандартних тестів. Однак варто зауважити, що ці листи не виявляють ні рівня здібностей, ні відмінностей між дітьми.

7. Портфоліо. Серед нестандартних методів це один з популярних, оскільки містить інформацію про розвиток здібностей дитини впродовж тривалого часу. Аналіз зібраної в папках інформації свідчить про прогрес або регрес у здібностях. Дослідження А. Джонсона свідчать про низьку кореляцію результатів тестів інтелекту й аналізу портфоліо. Дослідник зазна-

час, що оцінка здібностей дитини на основі лише портфоліо потребує додаткових методів.

Розглядаючи методи виявлення здібностей, не можна не зупинитися на трьохетапній моделі здібностей Дж. Рензуллі, що включає: виявлення захоплень, стилю навчання та сильних сторін дитини на основі результатів стандартних тестів; спостереження вчителя й альтернативні джерела інформації (самооцінка учня, родини та однолітків, розмова з батьками). Ця модель діагностує лише 15% обдарованих дітей та займає передбачає кілька кроків, під час яких відбувається перевірка точності вибору та мотиваційних чинників (захоплення й інтереси). Однак, як зауважують польські науковці, ця модель мало відома та рідко застосовується вчителями-початківцями [2, с. 44].

Висновки. Отже, розглянувши цілий ряд методів, варто зазначити, що виявлення здібностей учнів має здійснюватися за допомогою всіх методів: починаючи від збору інформації від батьків і вчителів на тему сильних сторін дитини та її успіхів, діагностики під час занять у класі, даних, отриманих від самих учнів про їх захоплення й інтереси, спостережень за спілкуванням між учнями, їх відносинами, контактів з однолітками, рекомендацій спеціалістів і експертів, застосування стандартних тестів та опитувальників та закінчуючи аналізом творів учнів. Лише застосування всіх цих методів гарантує правильне виявлення здібностей дитини й окреслення подальших перспектив її розвитку.

Література

1. Czaja-Chudyba I. Koło mysli tworczej / I. Czaja-Chudyba // Problemy Opiekunczo-Wychowawcze. – 1997. – № 6. – S. 12–14.
2. Czaja-Chudyba I. Jak rozwijać zdolności dziecka? / I. Czaja-Chudyba // Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. – Warszawa, 2009. – S. 160.
3. Giza Teresa. Socjopedagogiczne uwarunkowania procesów identyfikowania oraz rozwoju zdolności uczniów w szkole / Teresa Giza. – Kielce : Wydaw. Akademii Świętokrzyskiej, 2006. – 359 s.
4. Limont Wiesława Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać i jak z nim pracować Wydawca: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2005. – 317 s.
5. Sękowski Andrzej E. Osiągnięcia uczniów zdolnych / Andrzej E. Sękowski. – Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2000. – 242 s.
6. Uszyńska-Jarmoc J. Sposoby identyfikacji rozwojowego potencjału intelektualnego a modele stymulowania rozwoju uzdolnień dzieci we wczesnym dzieciństwie zdolności / J. Uszyńska-Jarmoc // W: Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych / pod redakcją naukową Wiesławy Limont i Joanny Cieślukowskiej. – Kraków : Oficyna Wydaw. “Impuls”, 2005. – T. 1. – S. 117–141.